

деятели становятся, как бы ближе к народу, что создает эффект сопричастности их ко всему происходящему, а также способствует более «открытому» общению между различными социальными слоями общества.

М. Саидова, ЎзДЖТУ ўқитувчиси

ИНТЕРНЕТ ХАТАРЛАР: TELEGRAM MESSENGER АЛОКАСИНИНГ АЁЛЛАР ПСИХОЛОГИК ХОЛАТИГА ТАЪСИРИ МИСОЛИДА

Одамлар дунёнинг қайси бурчагида бўлмасин, Интернет тармоғи орқали мулоқот қилиш, ахборот олиш, танишиш, музокаралар олиб бориш, ахборот тарқатиш ва шунингдек, содир бўлаётган воқеа-ходисалардан воқиф бўлиш, уларга фикр билдириш каби имкониятларга эга. Шу тарика инсоният чексиз ахборот маконида яшаш даврини бошидан кечирмоқда. Замондошларимиз оддий қўл телефонисиз бир кунини тасаввур қила олмаслигининг ўзи бунга яққол мисолдир. Қўл телефонининг Интернетта уланиш имкониятлари одамнинг ишлаш тарзидан тортиб то дам олиш вақтини ҳам белгилайди. Ҳар томонлама фойдаланишга қулай Интернет ижтимоий тармоқлари ва мессенжер алоқалар бугунги кунда энг оммавийлашган мулоқот воситасига айланди. Ана шундай алоқа дастурларидан бирининг асосчиси Павел Дуров дунё ҳамжамиятига энг интерактив алоқа турини тавсия этди.

Telegram - турли форматдаги медиафайллар ва хабарлар билан алмашлашиш имконини берувчи кроссплатформа мессенжери. Мазкур алоқа хизмати АҚШ ва Германияга қарашли бир нечта компаниялар қуввати ёрдамида ишлайдиган ёпик кодли (шунингдек, GNU GPL лицензияси билан фаолият юритувчи манба кодли бир нечта мижозга эга) шимолӣ қисм хусусий мулк фаолияти бўлиб, у Павел Дуров томонидан йилга 13 млн АҚШ долларидан миқдорда молиялаштириб турилади. 2018 йилнинг март ойи маълумотларига кўра, дунё бўйича Telegram-канални фойдаланувчиларининг умумий сони 200 млнга етди¹.

Мазкур алоқа каналининг асосий контингентини 18-55 ёшлилар ташкил этади. Телеграмдан талаба-ўқувчилар, ўқитувчилар, идора, корхона, офис, ташкилот ходимлари томонидан тузилган гуруҳлар, хизмат кўрсатиш соҳаси идораларининг Botлари, каналлари ва индивидуал мижозлар ўта фаол тарзда фойдаланади. Бунга сабаб, аввало, телеграм одамларнинг интерактив мулоқотга бўлган эҳтиёжини қондириши бўлса, яна бир сабаби канал ўзига хос ахборот манбаидир. Шу маънода мазкур

¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Telegram>.

шлюка тури одамларнинг “ўзоғини яқин, оғирини енгил” қилди. Аммо сўнгги вақтларда телеграм-алоқанинг хатарлари ҳам сезиларли даражада ортиб бормоқда.

Телеграм алоқанинг хавфли жиҳатларидан бири: унинг одамлар онига нейролингвистик психологик таъсиридадир. Инглиз журналисти Боб Голдсмит айтганидек, Ўзбекистонда эркаларга қараганда аёлларнинг Интернетдан, яъни айнан телеграм алоқасидан фаол фойдаланишлари кейинги пайтларда кўп кузатишмоқда. Бу эса аёлларнинг психологик руҳий ҳолатига жиддий таъсирини ўтказмай қўймайди. Телеграм алоқасининг “диалог” мулоқотининг интерактив тарзда кечили фойдаланувчиларнинг ўзаро муносабатларини шакллантирибгина қолмай, руҳий кечинмаларини ҳам бошқаради. Яъни бир одам иккинчи бир одам билан телеграм орқали (улар бир-бирларини таниш ёки танимасликларидан қатъий назар) ўз ёзишмалари орқали мулоқот майдонига кириб борадилар. Ушбу мулоқот ёзишмалари зарур ва назарур вақтларда муттасил давом этаверса икки киши ўртасида яқин муносабатлар шаклланиб боради. Муттасил ёзишмалар одагга, фикрлари, дунёқараши ўзаро мос кишилар ўртасида кўпроқ кечади. Аммо, шунчаки, қизиқиш туфайли ҳам одамлар ўртасида ёзишма алоқалари бўлиши мумкин.

Телеграм алоқаси бор ҳар қандай абонент биргина кўнгирок қилиш орқали мижоз рақамидagi мессенжерга автоматик тарзда уланади. Оқибатда бир-бирига бутунлай нотаниш бўлган одамлар ҳам мулоқотга киришиш имкониятига эга бўлиши табиий. Бунинг устига, махсус қилириув (поиск) дастури мавжуд бўлиб, у орқали исталган жумла ёки исм ёзилиши кифоя, дунёнинг исталган ерида истикомат қилувчи бирор бир телеграм канали ёки Botлари саҳифасига уланиш мумкин.

Телеграм алоқа сервер хизмати дастури мулоқот доирасидаги абонентларнинг бир-бирини “қузатув” остига олиш имконини беради. Яъни маълум бир шахслар доирасидаги фойдаланувчилар бир-бирларини “алоқада” (в сети), “уланишда” (подключенные), “у бугун ёки кеча соат...да алоқага чиқди” (он был на связи в ...ч.) ёки “у аччадан бери алоқада бўлмапти” (саҳифа ёпилгани (блочланган)ни билдиради) каби огоҳлантириш маълумотларини беради. Баъзи фойдаланувчилар бошқалар томонидан кузатилишни истамасалар “яқинда алоқада эди” (был(а) не давно) огоҳлантириув дастурини ишга солиш имкониятини қўлайдилар. Яъни бунда фойдаланувчи алоқа доирасидаги ва бошқа фойдаланувчилар назаридан ўз алоқага уланиш вақтини муҳофаза қилади.

Телеграм мулоқотининг айнан нейролингвистик психологик таъсири шундаки, бунда бир ёки ундан ортқ бўлган мулоқотчилар ёзишмалари орқали бир-бирларига эмоционал ҳолатини, кайфияти ва муносабатини

билдилади. Ушбу ёзишмаларда мулоқотчиларнинг ўзаро суҳбати жонли алоқала (интерактив тарзда) кечиши сабабли харфларнинг катта-кичиклиги, тиниш белгиларининг қўлланилиши, махус белгилар масалан:))) ёки (((кабилар орқали рухий кечинмалар ифодаланади. Бундан ташқари, сервер хизматининг дастурида Табасумчалар (смайликлар)нинг турли қиёфадаги қўринишлари мавжуд бўлиб, улар: хурсандлик, жahl, кесатик, бетокатлик, уялиш, хижолатланиш, шодонлик, шўхлик кабил рухий ҳолатларни акс эттиради. Шунингдек, турли хайвонлар, гуллар, белгилар ва стикер тасвирлар орқали ҳам мулоқотчилар ўз эмоционал ҳолатини суҳбатдошига етказиш имкониятидан фойдаланиши мумкин. Аммо ёзишма мулоқот бу алоқала энг кўп қўлланилади.

Телеграм алоқала ёзилган икки бир хил сўз “қасрдасан” ва “қасрдасан?”нинг ёзилиш услуби ҳамда “кайфияти”да катта фарқ бор. Биринчи ёзувда мулоқотчининг кайфиятида тушқунлик ва бироз бефарқлик сезилади. Иккинчи ёзувда эса қатъийлик ва талабчанликни яққол хис этиш мумкин. Ёки “бордим...” ва “БОРДИМ!” сўзларининг ёзилишига эътибор беринг: биринчисида ўша тушқунлик, бефарқлик ва афсусланиш белгилари сезилади (жумланинг уч нукта билан тугатилиши). Иккинчи ёзувда эса қатъий порозилик кайфияти ҳукмрон. Агарда “Бордим” деб, яъни сўз бош харфдан бошланиб, нуктасиз тугаса айtilган манзилга борганилигини билдирувчи шунчаки маълумот берувчи “юмшoқ” эмоционал ҳолатни ифодалайди.

“Нима гаплар((“ бу икки жумлада ҳам турли эмоционал ҳолатлар ўз ифодасини топган. Биринчи ёзувда жумла риторик савол тарзида бўлиб, ундан мулоқотчининг яхши кайфияти “уфуриб турибди”. Иккинчи жумлада мулоқотчининг норозилиги, бефарқлиги сезилиб, савол шунчаки одоб юзасидан ҳол-аҳвол сўрашиш тарзида берилганини хис этиш мумкин.

Бундан ташқари, телеграм мессенжер алоқала турли орфографик, пунктуацион, диалектик хатоликлар туфайли ёзишмалар қайси тилда бўлишидан қатъий назар бадий тил нормалари ва мезонларининг бузилишига сабаб бўлади. Бу ҳолат ҳар қандай тилни лингвистик жиҳатдан “ўлик тил”га айлантириши билан хавфлидир. Масалан: “nma qvos”, “qattasiz” (диалектизм, пунктуацион хатоликлар), “obedlandizmi” (полиглотик термин) ёки харф (шиффт)ларни бутунлай ноўрин ва нотўғри қўллан: “chundim”, “chimi” (шуми) каби ҳолатларни алоҳа ёзишмаларида қўшлаб учратиш мумкин.

Энг ачинарлиси шундаки, бундай хатоликлар зўёли одамларнинг ёзишмаларида ҳам кузатилюкда. Бу, албатта, оммани ётпасига саводсизликка етаклайдиган кўзга кўринмас, аммо талофати вақт ўтиши билан йирикланиб борадиган хатардир.

Ушбу мессенжер алоқа мулоқотга киришган шахслар ўртасидаги рухий ҳолатни бошқарибгина қолмай, психологик таъсир доирасига тушиб қолган мулоқотчининг кейинги ҳаракатларини ҳам белгилайди. Шу сабабли дунё бўйлаб инсониятга хавф солаётган террористик хатарлар айнан мессенжер алоқалар орқали кенгайиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Маънавияти бўш, кайфияти тушқун бўлган аҳоли қатлами (бу қатламнинг салмоқини қисмини аёллар ташкил этади) радикал муҳолифатчилар таъсирига тушиб қолиш хавфи жуда юқори. Сўнгги пайтларда ўзи билмаган, танимаган шахсларнинг турли ваъдалари-ю, алдовларига учиб, нафақат ўзи, балки бутун оиласи, фарзандлари ҳаётини хавф остига қўяётган содда одамларнинг чет элларга кетиш ҳолатлари кўпайди.

Ўзбекистон телеканалларининг бирида телеграм орқали нотаниш эркак билан мулоқотга киришган аёл оилали, фарзандли бўлишига қарамай, нотаниш кишининг таъсирига тушиб, турмушга чиқиш учун чет элга борганилиги, террористик гуруҳга аъзо бўлгани ҳақидаги кўрсатув эътиборимни тортиди. Бир неча ойлик сарсонгарчиликдан сўнг юртимизга қайтган бу аёлнинг тележурналист билан бўлган интервьюсида айтишича, у ўзи танимаган, билмаган одамнинг ёзишмаларига маҳий бўлиб, унинг “сиз жуда меҳрибон аёл экансиз”, “сизга ўхшаган ақли расо аёллар бизга жуда керак”, “сизни борган сари ёқтириб қолайман!” деган сўзларига инонган.

Ушбу мессенжер ёзишмаларнинг хатари шундаки, юқорида айтилгандек аввало у интерактив тарзда кечади ва “у томонда”ги мулоқотчининг ёзишмалари (шиффтлар, белгилар орқали узатилаётган кайфият) “бу томон” мулоқотчида психологик таъсир кўрсатади. Чунки мулоқотчилар бир-бирини кўрмай, эшитмай туриб фақат ёзишмалар орқали муносабат курадилар. Мулоқотнинг бу шакли айниқса, аёлларнинг психологик ҳолатига кучли таъсир кўрсатади. Табиатан аёл романтикага мойил бўлганлиги учун ҳам “у томон” мулоқотчининг ташки қўриниши ва овозини ҳаёлан тасаввур қилади. Натижанда у ўзи учун идеал бўлган бир шахсни гавдалантиради. Мулоқотдаги шахс қандай одам бўлишидан қатъий назар (у бадбашара, совуққон ва ҳатто қотил бўлиши мумкин) аёл реал ҳаётда маълум бир шахс билан мулоқот қила туриб, ҳаёлидаги идеал шахс билан уни “адаштиради”. Оқибатда эса юқорида айтиб ўтилганидек, аёл кучли психологик эмоционал ҳолатга тушади.

Ушбу мессенжер алоқанинг яна бир хатари бу – профиль маълумотлар дастурининг имкониятларидир. Телеграм фойдаланувчиси ўз саҳифасининг маълумлиги сифатида профиль майдонига истаганича суратлар, стикерлар, аффризмларни жойлаштириши мумкин. Энг хатарлиси эса ўз суратлари, оғла аъзолари иштирокидаги воқеалар акс этган суратларни профилига жойлаштирилишидир. Чунки юқорида айтиб ўтилганидек, ушбу мессенжер

яни инсон ахборотни эмас, аксинча, ахборот ўз истеъмоличисини излаш жараёни кузатишмоқда”¹.

“Айтилган сўз қуш мисол учди-ю, кетди” нақлини бугунги кунда Интернет хабарларга қисқаш мумкин. Ҳалқаро тармоққа қўйилган ҳар қандай хабар, у тўғри ё нотўғри, текширилган ё текширилмаган, манбали ё манбасиз бўлишдан қатъий назар истеъмоличига етиб боради ва ҳатто, бу истеъмоличилар сони минглаб, миллионлаб бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Дунё микёсида қаеъаётган “хабарлашиш” жараёнларида телеграм мессенжер алоқасининг “ҳиссаси” салмоқлидир. Бу алоқа турининг кулайликлари, фойдали жиҳатларини тарозининг бир палласига қўйилса ва унинг хатарли оқибатлари бошқа паллага жойлаштирилса, тарози паллалари тенглашади. Фақат бу икки палланинг биридаги истеъмоличилар сон жиҳатдан “хатарли палла” истеъмоличиларига қараганда афсуски, озчиликни ташкил этади.

Давлатларда қонун устуворлиги қанчалик муҳим бўлмасин, ахборот истеъмоли масалаларида ҳар бир шахснинг индивидуал ёндашуви мавжуд. Интернет имкониятларидан тўғри фойдалана билиш кўникмаларини тарбиялаш борасида миллий қадриятлар, аъёналарни одамлар онгига синдириш орқалигина онлайн хатарларга қарши иммунитет ҳосил қилиш мумкин. Айниқса, ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор қаратмоқ керак. Қонунлар билан таъқиқлаб, имкониятлардан фойдаланиш ҳуқуқларини чеклаш билан ёшларимизни Интернет хатарлардан ҳимоя қила олмаيمиз. Аксинча, биз катталар улар билан ёнма-ён замонавий коммуникация технологияларини фаол ўзлаштириб, Интернет сарҳадларида фаолият олиб боришимизни давр тақозо этмоқда.

Журналистик билим, журналистик дунёқараш ва журналистик этика ҳар бир замондошимизнинг зарурий жиҳатларига айланмоғи керак. Бунинг учун мактабгача таълим масканларида ва ўрта таълим мактабларида ўқув дастурларга журналистик таълим назарияси дарсликларини жорий этиш, ўсмир ва ёшларга ахборот борасидаги дастлабки хавфсизлик чоралари ҳақида маълумот беришни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

И. Абдуллаев, УзГУМЯ

ПСИХОЛОГИЯ СЕТЕВОЙ ЭТИКИ

Информационные и коммуникационные технологии – то, без чего невозможно представить ни одно динамично развивающееся государство во всем мире. Как сказал в январе 2016 года на заседании Кабинета Министров Первый Президент Ислам Каримов: «развитие ИКТ напрямую

¹ Аудиовизуал коммуникациянинг долзарб масалалари” вазирлик миқёсидаги илмий-амалий конференция тўплами, 8-бет, “Ҳалқаро телеканалларнинг асосий хусусиятлари (KBS тажрибалари асосида)” номли илмий мақола, А.Каримов.

дастурлари дунёнинг исталган еридан туриб, қидирув тизимида улашиш имкониятларини яратган. Демакки, телеграм абоненти ўзи ҳақидаги маълумотларни профили орқали бутунлай нотаниш одамларга тарқатиши ва ўзи билмаган ҳолда ҳаётини хавф остига қўйиш эҳтимоли бор.

Профилга ўз суратини қўймаси-да, мулоқотчи турли пейзаж, машхурлар портрети, пәторморт, гуллар тасвирланган, турли жанрлардаги суратлардан фойдаланиши билан ўта шахсий маълумотларни, ҳатто ўз руҳий кечинмаларини ифода этади. Масалан, профилдаги суратлар, афоризмлардан мулоқотчининг аёл ёки эркак эканлиги, ёши, ижтимоий ҳаволи, кизиктишлари, иш ёки ўқиш жойи, дунёқараш ва савияси ҳақидаги маълумотларни “тушуниб олиш” учун психолог-мутахассис бўлиш шарт эмас. Айниқса, афоризм-профиллар орқали инсон ўзининг шахсий кечинмалари, руҳий ҳолати, характерининг заиф жиҳатлари ҳақида ахборот тарқатади. Бундай “гапирувчи” профилиларни кўпроқ аёлларда кузатиш мумкин. Бу эса баъдийят шахслар учун жуда қўл келадиган хатарли вазиятдир.

Телеграм алоқанинг кенг кулайликларидан яна бири бу: мулоқотдагиларнинг бир-бирларига турли форматдаги ҳужжатлар, жонли тасвир, фотосурат, аудио-хабар, видео-хабар узатиш имкониятидир. Мулоқотчилар компьютер, ноутбук, нетбук, уяли телефон, планшет, смартфон, таджетларнинг техник имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда максимал даражада мулоқотда бўлади. Бу эса алоқа (чат) интерактивлигини, тезкор, “қайноқ” хабарлар айланмасини таъминлайди. Аммо мессенжер алоқа воситасининг ахборот манбаи сифатида фаолият юритиши жамият турмуш тарзига жиддий зарар етказиш эҳтимоли кучли. Зеро, бу алоқа тури Интернет сарҳадларидаги энг фаолдир. Чунки бугунги кунда ихтиёрида зарурий техник воситаси бўлган ҳар қандай шахс ахборот йиғиш ва уни тарқатиш имкониятига эга. Гарчи бу шахс дунё микёсида ахборот йиғиш, саклаш, уни қайта ишлаш ва тарқатиш борасидаги мавжуд қонунлардан бутунлай беҳабар бўлишдан қатъий назар унга буни таъқиқлашнинг имкони йўқ.

Шунинг учун тарқалаётган Интернет хабарларнинг ҳаммаси ҳам ахборот мақомига эга журналистик материал бўлавермайди. Интернетнинг журналистика соҳасига солаётган хатари журналист фаолиятини муҳофазалаш, шахс сифатида уни ҳимоялаш борасидаги чора-тадбирларни ўз ичига олган қонун ҳужжатларини жорий этишни тақозо этмоқда. Бу борадаги тадқиқотчиларнинг фикрига қўра, “Ахборот глобаллашуви, аудиовизуал журналистика ва Интернет ривожланиши билан умумий, яхлит аудитория деган тулунчалар йўқола бормоқда. Ҳозирда тесқари қонуний,